

Proksemija tarp kultūrų: japonai ir arabų pasaulis

Edward T. HALL

Žmonių prokseminės nuostatos vaidina panašų vaidmenį, kaip ir žemesnių gyvybės formų parodomasis elgesys. Tai yra, jos kartu konsoliduoja grupę ir izoliuoja ją nuo kitų, viena vertus, sustiprindamos intragrupinį identitetą, o kita vertus, apsunkindamos intergrupinius santykius. Ir nors žmonės fiziologiškai bei genetiškai sudaro vieną rūšį, amerikiečių ir japonų prokseminės nuostatos dažnai pasirodo tokios stublinančiai skirtingos, kaip kad amerikiečių kurapkų ir Australijos palapinukų teritorinis elgesys.

Japonai

Senovės Japonijoje erdvės ir visuomenės organizacija buvo tarpusavy susijusios. Tokugavos šogunai kilminguosius *daimyo* rikiavo koncentrinėmis juostomis aplink sostinę Ado (Tokiją). Artumas prie šerdies atspindėjo artimus santykius su šogunu ir lojalumą jam. Patys lojaliausi sudarė vidinį gynybinį žiedą. Priešingoje salos dalyje, anapus kalnų ir į pietus bei šiaurę, gyveno mažiau patikimi ir tie, kurių lojalumu abejota. Centro, pasiekiamo iš bet kurios pusės, tema japonų kultūroje buvo didžiai išrutulota. Toks bendras planas yra būdingai japoniškas, ir kas japonus pažįsta, tas atpažins jį kaip paradigmą, virtualiai pasireiškiančią visose japonų gyvenimo srityse.

Kaip jau anksčiau pažymėta, japonai vardais pavadina veikiau kvartalus, o ne prie jų vedančias gatves. Iš tikrųjų netgi kiekvienas kvartalo kampas turi atskirą pavadinimą. Pats maršrutas nuo taško A iki taško B, kuris vakariečiui atrodo tiesiog įmantrus, čia nėra toks svarbus kaip mums. Užuoat naudojęsi įprastais nustatytais maršrutais, japonai, keliaudami per Tokiją, paprasčiausiai nusitaiko tiesiai į savo tikslą. Konkrečioje vietoje taksistas yra priverstas krypties pasiklausti policininko būdelėje, ir ne tik todėl, kad gatvės neturi pavadinimų, o todėl, kad ir namai numeruojami jų pastatymo eilės tvarka. Kaimynai dažnai vieni kitų nepažįsta, taigi krypties nurodyti negali. Siekdamos susidoroti su šiuo japoniškos erdvės aspektu, Amerikos okupacinės pajėgos po „Tarpusavio saugumo sutarties“ pasirašymo keletui pagrindinių Tokijo magistralių suteikė ir iškabino angliškus

gatvių pavadinimus (Aveniu A, B ir C). Japonai mandagiai laukė iki pat okupacijos pabaigos, kad ženklus nuimtų. Bet per tą laiką japonai pakliuvo į svetimos kultūros inovacijų spąstus. Jie patyrė, kad pažymėti du taškus jungiantį maršrutą iš tikrųjų yra patogu. Bus įdomu pasekti, kiek ilgai šis pakitimas japonų kultūroje tvers.

Centrą pabrėžiančią japonišką sistemą galima aptikti ne tik įvairiuose kituose erdvės planuose, bet, kaip tikiuosi parodyti, netgi jų bendravime. Japoniška ugnia vietė (*hibachi*) bei jos vieta siejasi su tokiu pat stipriu, jei ne stipresniu, emociniu tonu kaip mūsų židinio sąvoka. Kaip paaiškino vienas senas šventikas, „norint iš tikrųjų pažinti japonus, reikia praleisti bent keletą šaltų žiemų vakarų susispietus aplink hibači. Visi sėdi drauge. Bendra vatinė antklodė gaubia ne tik patį hibači, bet ir kiekvieno kelius. Tokiu būdu sulaikoma šiluma. Kai susiliečia jūsų rankos, ir jūs pajuntate kito kūno šilumą, ir visi jaučiasi kartu, – štai kada pažinsite japonus. Štai tikroji Japonija!“ Kalbant psichologiškai, pozityvi jėga sutelkiama į kambario centrą, o negatyvi – į pakraščius (iš kur žiemą kaip tik ir sėlina šaltis). Suprantama tad, kodėl japonams atrodo, kaip jie sako, kad mūsų kambariai atrodo tušti (nes tuščias yra jų centras).

Kitas dalykas, susijęs su centro ir pakraščio priešprieša, – tai, kas ir kokiomis aplinkybėmis laikoma judėjimu ir tvirtai bei pusiau tvirtai apibrėžta erdve. Mums namo sienos yra tvirtos. Japonijoje jos yra pusiau tvirtos. Sienos čia yra stumdomos, o patalpos polifunkcionalios. Japonijos užmiesčio užėigos namuose (*ryokan*) svečias aptinka, kad visos paslaugos jį pasiekia keičiantis dekoracijoms. Jis sėdi kambario viduryje ant *tatami* (demblio), o judamos pertvaros tik atsiveria ir užsiveria. Priklausomai nuo paros meto, kambariui gali priklausyti visos lauko durys, arba jis gali pažingsniui susitraukti, kol belieka tik vienas buduaras. Štai siena nuslenka, ir patiekiamas maistas. O po vakarienės, kai jau laikas miegoti, čia pat, kur buvo valgoma, gaminama, maštoma ir bendraujama, išvyniojamas patalas. Iš ryto, kai kambarys vėl atsidengia visoms lauko durims, į vidų prasisverbina ryškūs saulės spinduliai arba vos juntamas kalnų rūke pušų kvapas ir čia pat jį maloniai atgaivina.

Puikus skirtingo pasaulio suvokimo Rytuose ir Vakaruose pavyzdys yra japonų filmas „Moteris smėlynuose“. Niekas taip neišryškina japonų jusliškumo kaip šis filmas. Žiūrėdamas jį pasijunti taip, tarsi būtum atsidūręs ekrano veikėjų kailyje. Kartais neįmanoma pasakyti, kuri kūno dalis rodoma. Kameros lizdė juda lėtai, tyrinėdama kiekviena kūno detalę. Odos kraštovaizdis išdidintas, jos audinys primena topografiją, bent jau vakariečio akimis. Kiekvienas apgamėlis toks didelis, kad jį galima tyrinėti atskirai, o smėlio smiltys atrodo tarsi kvarco rieduliukai. Patyrimas kažkuo primena tą, koks apima stebint pro mikroskopą pulsuojančią žuvies ikrų gyvastį.

Vienas iš terminų, amerikiečių dažniausiai vartojamas japoniškajam *modus operandi* apibūdinti, yra žodis *indirection* 'netiesioginis, aplinkinis kelias, užuolanka'. Kartą amerikietis bankininkas, ne vienerius metus praleidęs Japonijoje, bet taip čia ir neprisitaikęs, papasakojo man, kad tai, kas jį labiausiai žlugdė, buvo būtent japonų papratimas viską daryti „aplinkiniais keliais“. „Senojų sukirpimo japonai, – skundėsi jis, – gali išvartyti žmogų iš proto greičiau nei bet kas. Jie vis suka ir suka aplink, aplink ir aplink, taip ir nepaliesdami esmės“. Jis, žinoma, nesuprato, kad amerikietiškas reikalavimas greičiau „eiti prie reikalo“ ne mažiau savo ruožtu žlugdo japonus, nesuprantančius, kodėl mes visą laiką turime būti tokie „logiški“?

Jauni jėzuitų misionieriai Japonijoje iš pradžių susiduria su dideliais sunkumais, nes visa, ko jie išmokyti, pradeda veikti prieš juos. Pats silogizmas, kuriuo jie remiasi, aiškindami savo tiesas, kertasi su pamatinėmis japonų gyvenimo nuostatomis. Iškyla dilema: ar likti ištikimam savo mokymui ir pralaimėti, ar nusižengti jam ir laimėti. Didžiausio pasisekimo susilaukęs jėzuitų misionierius Japonijoje 1957 metais, mano apsilankymo čia metu, priimdamas vietinį paprotį pažeidė darbo su grupe nuostatus. Po trumpo silogistinio įvado jis netikėtai persijungdavo ir imdavo kalbėti apie šį bei tą, paskui ilgiausiai pasakodavo apie tai, kokių nuostabių *jausmų* (japonams jie labai svarbūs) galima patirti, būnant kataliku. Man pasirodė įdomu tai, kad netgi žinodami, ką jis daro, ir matydami jo pasisekimą jo broliai katalikai, išskyrus retas išimtis, nesugebėjo pasekti jo pavyzdžiu ir peržengti savo papročių – taip stipriai laikė juos savo gniaužtuose jų kultūra.

Kaip reikia spaustis, kad prasidėtų spūstis?

Vakariečiui, neturėjusiam kontaktų su japonais, žodis „spūstis“ šiaip jau sukelia nemalonus asociacijas. O mano pažįstami japonai, bent jau tam tikrose situacijose, renkasi būtent spūstį. Jiems atrodo tinkama miegoti šonas į šoną ant grindų, ir jie netgi vadina tai „japoniškuoju stiliumi“, priešingai „amerikietiškam“. Nenuos-

tabu tad sužinoti, kad, pasak Donaldo Keene, „Gyvosios Japonijos“ autoriaus, japonų kalba nė neturi žodžio privatumui žymėti. Negalima sakyti, kad privatumo sąvoka japonams nežinoma, tik ji labai skiriasi nuo vakarietiškosios. Japonui gali visai nerūpėti pabūti vienam ir nė motais, kad aplinkui žmonės grūste grūdasi, tačiau jis nė už ką nesutiks pasidalinti su kitais savo namų ar kambario sienomis. Savo namus jis suvokia kaip *betarpiškai jį supančią zoną*. Ši laisva erdvė, ši erdvės juosta namams būtina ne mažiau nei stogas. Pagal tradiciją, tokį vaidmenį vaidina ir sodas, bent mažutis, kartu dargi suteikiantis šeiminingai ryšį su gamta.

Japoniška erdvės samprata (ma)

Skirtumai tarp Vakarų ir Japonijos neapsiriboja tuo, kad vieni suka užuolankomis, o kiti eina tiesiai prie reikalo, arba tuo, kad vieni pažymi gatves, o kiti sankryžas. Pats erdvės suvokimas esminiais atžvilgiais čia skiriasi nuo vakarietiškojo. Kai vakarietis kalba ar galvoja apie erdvę, jis turi galvoje atstumus tarp objektų. Vakaruose mes esame išmokyti kreipti dėmesį bei reaguoti į objektų išsidėstymą, o erdvę suvokti kaip „tuščią“. Tai paaiškėja tik palyginus su japonais, kurie išauklėti erdvės įprasminiai – pabrėžti erdvių pavidalus bei sąrangą; jie įvardija tai žodžiu *ma*. Šis *ma*, arba intervalas, yra japonų erdvės suvokimo kertinis akmuo. Jis atsispindi ne tik gėlynų sandaroje, bet slapta grindžia bet kokį erdvių išplanavimą. Japonų įgūdžiai organizuojant *ma* neeiliniai ir kelia europiečiams ne tik susižavėjimą, bet netgi pagarbią baimę. Erdvių tvarkymo meno pavyzdys yra penkioliktojo amžiaus dzeno vienuolyno Rjoandži, anapus senosios Kjoto sostinės, kiemas. Sodas savaime yra staigmena. Eidamas per pritemdytą pagrindinį pastatą apmuštomis sienomis sukiesi lanku ir staiga atsituduri priešais galingą kūrybinės jėgos apraišką – penkiolika uolų, kylančių iš grūsto žvyro jūros. Išvysti Rjoandži – jaudinantis patyrimas. Žmoguje įsivyrėja tvarka, rimtis ir kraštutinio paprastumo drausmė. Žmogus ir gamta kažkaip transformuojami ir, regis, sueina į darną. Ryšys su gamta čia turi ir filosofinę užuominą. Išplanavimas toks, kad nesvarbu, kur prisėsi pasigėrėti reginiu, viena iš sodo uolų visuomet liks užstota (ko gero, dar vienas raktas į japoniškąją mentą). Japonai įsitikinę, kad suvokime visuomet turi dalyvauti atmintis ir vaizduotė.

Japonų sodo menas iš dalies remiasi tuo, kad erdvę jie suvokia ne tik regėjimu, bet kartu ir visais kitais pojūčiais. Kvapai, temperatūrų kaita, drėgnumas, šviesa ir šešėliai bei spalvos – viskas drauge veikia taip, kad kūnas pavirstų vienu ištisu jutimo organu. Priešingai Renesanso ir baroko dailininkų vieno taško perspektyvai, japoniškasis sodas sudarytas taip, kad juo būtų galima gėrėtis iš daugelio žiūros taškų. Kūrėjas priverčia sodo

lankytoją stabtelėti tai čia, tai ten, gal net atremti pėdą ant akmens tvenkinio vidury, kad pagautų reikiamu momentu netikėtą vaizdą. Japoniškųjų erdvių tyrimai atskleidžia jų ypatybę *vesti žmogų į tokią vietą, kur jis galėtų sau kažką atrasti*.

Arabų nuostatos, kurias aptarsime toliau, neturi nieko bendra su jokia žmogaus „vedimu“ kur nors. Arabų pasaulyje jam reikia sujungti plačiai išsimėčiusius taškus su savuoju, ir dargi labai greitai. Todėl kalbant apie arabus, skaitytojui derėtų mintimis perjungti pavara.

Arabų pasaulis

Nepaisant du tūkstantmečių trunkančių kontaktų, vakariečiai su arabais iki šiol vieni kitų nesupranta. Prokseminiai tyrinėjimai šiuose keblumuose atskleidžia šiokių tokių prošvaisčių. Amerikiečiams Viduriniuose Rytuose nedelsiant smogia du konfliktiški patyrimai. Viešumoje juos užplūsta ir tiesiog prislegia kvapai, spūstis bei triukšmas, o arabo namuose amerikietis pradeda taukšti niekus ir jaučiasi nesaugus, tarsi be vietos, kaip tik dėl pernelyg didelės erdvės! (Vidurinosios bei aukštesniosios klasės arabų namai ir butai, kokius paprastai užima atvykę amerikiečiai, yra kur kas didesni nei šio sluoksnio amerikiečių gyvenamosios patalpos.) Ypatiną pojūčių gausa, patiriama viešose vietose, ir kartu fundamentalus nesaugumo jausmas, sukeltas pernelyg erdvių gyvenamųjų patalpų, amerikiečiui yra tarsi įvadas į arabiškąjį pojūčių pasaulį.

Elgesys viešumoje

Grūstis ir stumdytis viešose vietose Viduriniųjų Rytų kultūrai būdinga. Tačiau tai ne visiškai tas pat, ką apie tai galvoja amerikietis (įžūlu ir grubu). Tai kyla ne tik iš skirtingų nuostatų žmonių tarpusavio santykių atžvilgiu, bet ir iš skirtingo kūno suvokimo. Paradoksas, bet arabai šiaurės europiečius bei amerikiečius irgi laiko įžūliais. Tai mane labai glumino, ėmusis tyrinėti šiuos du požiūrius. Kaip amerikietis, kuris stengiasi laikytis nuošaliai ir vengia liestis, gali būti laikomas įžūliu? Ne kartą prašiau arabų paaiškinti šį paradoksą. Niekas iš mano apklaustųjų nesugebėjo man dorai atsakyti, kas būtent amerikiečio elgesyje darė tokį įspūdį, bet jie visi vienu balsu sutarė, kad toks įspūdis tarp arabų plačiai paplitęs. Po pakartotinių nesėkmingų pastangų rasti raktą į arabų suvokimą šiuo ypatingu klausimu aš atidėjau jį į šalį kaip klausimą, į kurį gal atsakys tik laikas. Atsakymą davė vienas iš pažiūros mažareikšmis nemalonumas.

Kartą Vašingtone, viešbučio vestibulyje laukdamas draugo ir norėdamas būti kartu ir matomas, ir vienas, atsisėdau į vienįšą krėslą nuošaliai nuo įprasto lankytojų srauto. Tokioje padėtyje dauguma amerikiečių laikosi tai-

syklės – juoba įpareigojanti, nes mes retai kada susimąstome apie tai, – kurią galima būtų apibrėžti maždaug taip: vos tik asmuo viešoje vietoje sustoja ar atsisėda, aplink jį išsipučia nedidelė privatumo sfera, kurios nevalia pažeisti. Tos sferos dydis priklauso nuo spūsties laipsnio, asmens amžiaus, lyties bei svarbos ir apskritai nuo aplinkybių. Kiekvienas, įžengęs į šią zoną ir joje kurį laiką užtrukęs, tampa įsibrovėliu. Iš tikrųjų: nepažįstamas, net jeigu įsibrauna dėl kokios nors ypatingos priežasties, pats aiškiai pripažįsta savo įsibrovimą kreipdamasis: „*Atsiprašau*, ar negalėtumėte pasakyti...?“

Taigi man belaukiant apytuščiame vestibulyje, prie manęs sėdinčio prisiartino nepažįstamas ir atsistojo taip arti, kad ne tik galėjau paliesti jį ranka, bet net girdėjau kvėpuojant. Negana to, tamsus jo kūno šešėlis užstojo visą mano periferinio regėjimo lauko kairiąją pusę. Jei vestibulis būtų pilnas žmonių, aš būčiau supratęs jo elgesį, tačiau tuščiame vestibulyje jo artumas vertė mane jaustis itin nepatogiai. Didžiai sutrikdytas tokio įsibrovimo, aš nusprendžiau jį atsakyti ir visu kūnu atitinkamai pasisukau. Keista, bet užuot pasitraukęs, mano veiksmų jis atrodė tik padaršintas, nes pasislinko dar arčiau. Nepaisant pagundos pasprukti iš susidariusios nepatogios padėties, aš atmečiau mintį palikti savo postą, galvodamas: „Po velnių, kodėl aš turėčiau kažkur eiti? Aš čia buvau pirmas ir nesiruošiu leisti šitam vaikinui mane išvaryti, kad ir koks jis storžievis“. Ačiū Dievui, netrukus pasirodė būrelis žmonių, prie kurių mano kankintojas nedelsdamas prisijungė. Jų manieros man iškart paaiškino jo elgesį, nes ir iš kalbos, ir iš gestų supratau, jog tai būta arabų. Stebėdamas savo trikdytoją vieną šio lemtingo atradimo negalėjau padaryti dėl to, kad jis tylėjo ir dėvėjo amerikietiška.

Vėliau, pasakojant apie susidariusią padėtį kolegai arabui, išryškėjo dvi prieštaringos schemas. Mano mintys ir jausmai apie savo privatumo žiedą „viešoje“ vietoje draugui arabui iškart pasirodė keisti ir gluminantys. Jis pasakė: „Pagaliau tai juk *vieša* vieta, ar ne?“ Sekdamas jo mintį supratau, kad, arabų požiūriu, vien tik užėmęs vietą aš dar neįgyju į ją jokių teisių. Ir ne tik mano vieta, bet netgi mano kūnas anaipol nėra neliečiami. Arabui nėra tokio dalyko kaip įsibrovimas viešoje vietoje. Vieša reiškia vieša. Tai suvokus, arabų elgesys, taip trikdęs, glumines ir net gąsdinęs, didžia dalimi ėmė aiškėti. Aš, pavyzdžiui, supratau, kad jeigu A stovi ant gatvės kampo, o B nori užimti jo vietą, tai jis turi visišką teisę išguiti A iš ten visais įmanomais būdais. Beirute tik kietasprandžiai kinoteatre sėda į paskutinę eilę, nes už jų paprastai grūdas stovintieji, kurie irgi nori atsisėsti ir todėl stumdo, kumščiuoja ir taip iškamuoja, kad dauguma žmonių neatlaiko ir pasišalina. Šiuo požiūriu, arabas, „įsibrovęs“ į mano erdvę viešbučio vestibulyje, akivaizdžiai buvo išsirikęs ją

dėl tos pačios priežasties: tai buvo labai patogi vieta, iš kurios matėsi ir abejos durys, ir liftas. Mano parodytas susierzinimas, užuot jį atbaidęs, tik padaršino. Jis pamane mane iš čia jau beišgaujās.

Kita nebylios trinties tarp amerikiečių ir arabų priežastis slypi toje srityje, kurią amerikiečiai laiko labai neoficialia – tai elgesio bei eismo taisyklės gatvėje. Mes Jungtinėse Valstijose šiaip jau esame linke nusileisti tam, kurio automobilis didesnis, galingesnis, greitesnis ir sunkiau pakrautas. Nors pėsčiajam, einančiam šaligatviu, tai, žinoma, nepatinka, bet ir neatrodo nejprasta žengtelėti žingsnį į šalį, kai pro šalį praūžia smarkuolis. Pėsčytis supranta, kad pats judėdamas jis neįgyja teisės į erdvę aplink save, kokią turėtų ramiai stovėdamas (kaip kad aš viešbučio vestibulyje). Pasirodo, kad arabams viskas atvirkščiai: jie regimai įgyja teises į erdvę judėdami. Kam nors mėginti įsiveržti į vietą, kurios link jau juda arabas, reiškia pažeisti jo teises. Arabų siutina, jei kas greitkelyje užlenda jam prieš nosį. Būtent dėl šaunuoliško amerikiečių požiūrio į judėjimą erdvėje arabai vadina juos agresyviais ir įžūliais.

Privatumo sampratos

Ir ką tik aprašytasis patyrimas, ir kai kurie kiti pakišo man mintį, kad arabai, galimas daiktas, turi visiškai kitokias nuostatas apie kūną ir su juo susijusias teises. Žinoma, arabų polinkio viešumoje grūstis ir stumdytis, taip pat liesti bei žnaibyti moteris viešajame transporte vakarietis negali pakelti. Man susidarė įspūdis, tarsi jie neturėtų jokio supratimo apie kokią nors privačią zoną aplink kūną. Pasirodė, kad kaip tik taip ir yra.

Vakarų pasaulyje asmuo yra iškart „po oda“. Apskritai Šiaurės Europoje tiek oda, tiek netgi rūbai laikomi neliečiamais. Norint paliesti, reikia gauti sutikimą, net jeigu esate užsienietis. Ši taisyklė galioja ir kai kuriose Prancūzijos srityse, kur net prisilietimas prie kito asmens ginčo metu teisiškai įvertinamas kaip pasikėsinimas. Arabui asmens santykis su kūnu yra visiškai kitoks. Asmuo slypi kažkur labai giliai kūno viduje. Ego, žinoma, nėra visiškai pasislėpęs, jį galima nesunkiai pasiekti įžeidimu. Jis apsaugotas tik nuo prisilietimo, ne nuo žodžių. Kaip tik tokiu kūno ir ego išsiskyrimu galima paaiškinti, kodėl su viešu rankos nukirtimu vagiui Saudo Arabijoje tebesitaikstoma kaip su visai normalia bausme. Tuo taip pat galima paaiškinti ir tai, kodėl arabas darbdavys, pats gyvendamas moderniuose apartamentuose, savo samdomam tarnautojui parūpina stačiakampę dėžę, apie 5 x 10 x 4 pėdų dydžio, ir ne tik kad pakabintą palubę, taupant grindų erdvę, bet dargi atvirą taip, kad tarnautoją nuolat būtų galima sekti.

Kaip galima tikėtis, minėta nuostata save patį slypinti giliai viduje atsispindi ir kalboje. Į tai atkreipiau dė-

mesį vieną pavakarį, kai mano kolega arabas, arabų-anglų žodyno autorius, pasirodė mano kabinete ir aki-vaizdžiai išsekęs išsidrėbė kėdėje. Mano paklaustas, kas atsitiko, jis pasakė: „Aš visą popietę praleidau mėgindamas surasti arabišką atitikmenį anglų kalbos žodžiui *rape* ‘išprievartauti’. Arabų kalboje tokio žodžio nėra. Iš visų savo šaltinių, tiek rašytinių, tiek žodinių, aš tesugebėjau išpešti vos apytikslį apibrėžimą, tokį kaip ‘jis paėmė ją prieš jos valią’. Arabų kalboje nėra nieko nė iš tolo panašaus į tai, ką jūs išreiškiate šiuo vienu žodžiu”.

Skirtingą ego padėtį kūno atžvilgiu nėra lengva suvokti. Tačiau tai perpratus, galima suprasti ir daugelį kitų arabų gyvenimo pusių, kitaip sunkiai paaiškinamų. Viena iš jų būtų nepaprastai didelis gyventojų tankumas tokiuose arabų miestuose kaip Kairas, Beirutas ir Damaskas. Remiantis gyvūnų tyrinėjimais, aprašytais ankstesniuose skyriuose, arabai turėtų išgyventi nuolatinį „elgesio nuosmukį“. Nors įmanoma, kad arabai tikrai kenčia populiacinį spaudimą, lygiai taip pat įmanoma, kad nepalaujamas dykumų spaudimas paskatino kultūrinę adaptaciją prie didelio gyventojų tankio, įgyjančio aukščiau aprašytas formas. Giliai į kūno kriauklę užkištas ego ne tik įgalintų didesnius gyventojų tankius, bet ir paaiškintų, kodėl arabų bendravimas yra kur kas glaudesnis palyginti su Šiaurės Europos bendravimo nuostatomis. Ne tik daug aukštesnis absoliutus triukšmo lygis, bet ir veriantys akių žvilgsniai, rankų prisilietimai, abipusis maudymasis šiltoje kvėpavimo drėgmėje kalbant atspindi būtent tokius intensyvius sensorinius pojūčius, kokie daugeliui europiečių būtų tiesiog nepakeliami.

Arabo svajonė – daug erdvės namuose, ko daugelis arabų, deja, negali sau leisti. Ir vis dėlto jo erdvė, net kai jis jos turi, ganėtinai skiriasi nuo tos, kurią randame daugelio amerikiečių namuose. Arabiškos erdvės vidurinioios bei aukštesniosios klasės namuose pagal mūsų standartus yra tiesiog pritrenkiančios. Jie vengia perskyrimų, nes *arabai nemėgsta būti vieni*. Namų sandara tokia, kad visa šeima būtų kartu po vienu gynybiniu kiautu, nes arabai tarpusavyje labai glaudžiai susiję. Jų asmenybės persimaišę ir minta viena kita tarsi šaknys dirva. Jei arabas nėra tarp žmonių ir nepalaiko vienokio ar kitokio aktyvaus ryšio, jam pristinga gyvybės. Šią bendravimo vertybę atspindi tokia sena arabų patarlė: „Neik į rojų, jeigu jame nėra žmonių, nes tai pragaras“. Todėl arabai Jungtinėse Valstijose dažnai jaučia socialinį bei sensorinį nepakankamumą ir ilgisi grįžti ten, kur žmogiška šiluma ir bendravimas.

Kadangi arabų šeimoje nėra fizinio privatumo, kaip kad mes jį suprantame, nėra netgi žodžio tokiam dalykui kaip „privatumas“, tai galima tikėtis, kad arabas pa-būti vienas įsigudrina kažkokiais kitais būdais. Būdas,

kuriuo jis pabūna vienas, yra liautis kalbėjus. Arabas, kuris šitokiu būdu užsidarė, kaip ir anglas, tuo anaip tol nenori parodyti, kad kas negerai ar kad jis ko šalinasi, o tik kad nori pabūti vienas su savo mintimis arba netrukdomas. Viena moteris pasakė, kad jos tėvas kartais per dienų dienas išeidavo ir pareidavo taip ir neprataręs nė žodžio, ir niekam šeimoje dėl to neskaudėjo galvos. Ir kaip tik dėl šios priežasties arabas studentas, pagal apsikeitimo studentais programą lankęsis vienoje Kanzasso fermoje, nesuvokė užuominos, kai jo šeimininkai kartą supyko ant jo ir liovėsi su juo kalbėję. Kad kažkas negerai, jis suprato tik tada, kai jie nuvežė jį į miestelį ir mėgino per prievartą įsodinti į Vašingtono autobusą, atgal į apsikeitimo studentais programos būstinę, atsakingą už jo buvimą Jungtinėse Valstijose.

Arabo personalinis atstumumas

Kaip ir visi kiti pasaulyje, arabai nesugeba suformuluoti ypatingų savo neformalaus elgesio taisyklių. Iš tikrųjų jie neretai išvis neigia bet kokias taisykles esant ir ima nerimauti, jiems tai priminus. Taigi siekdamas išsiaiškinti, kaip arabas nustato atstumą, aš tyrinėčiau kiekvieną pojūčių rūšį atskirai. Palaipsniui pradėjo ryškėti apibrėžtos ir būdingos elgesio nuostatos.

Žymią vietą arabo gyvenime užima uoslė. Ji yra ne tik vienas iš atstumą nustatančių mechanizmų, bet ir gyvybiškai svarbi kompleksinės elgesio sistemos dalis. Užtat arabai kalbėdami kvėpuoja tiesiai į žmogų. Šiaip ar taip, šis įprotis mena kai ką daugiau nei tik kitoniškas manieras. Arabams malonus kvapas yra būdas užmegzti santykius. Užusti draugą yra ne tik malonu, bet ir pagaidautina, nes atsisakymas kvėpuoti į veidą reiškia gėdą. O amerikiečiai, išmokyti nekvepuoti žmogui į veidą, norėdami išlikti mandagūs, automatiškai praneša apie savo gėdą. Kas galėtų tikėtis, kad mūsų aukščiausio rango diplomatai, demonstruodami savo geriausias manieras, kartu prisipažįsta gėdą? Tačiau kaip tik tai nuolat ir vyksta, nes diplomatija – tai ne tik „akis į akį“, bet ir „kvapas į kvapą“.

Pabrėždami uoslę arabai nesistengia pašalinti visų kūno kvapų, o dargi sustiprina juos ir jais grindžia žmonių tarpusavio santykius. Ir kai jiems nepatinka kieno kvapas, jie nesidrovi jam to pareikšti. Vyriui, išeinančiam ryte iš namų, jo dėdė gali pasakyti: „Habibai, tau matyt, padidėjęs skrandžio rūgštingumas, nes iš burnos eina nekoks kvapas. Geriau šiandien nešnekėk su žmonėmis pernelyg artimai“. Kvapas turi reikšmę ir renkantis porą. Kai pora jau būna parinkta vestuvėms, jauniko patikėtinis kartais paprašo merginos kvėptelėti, ir jeigu ji nekvepia „maloniai“, ji gali būti atstumta. Arabai pripažįsta, kad žmogaus kvapas ir jo būdas gali būti tarpusavy susiję.

Žodžiu, uoslės pojūčio nustatoma riba arabų gyvenime atlieka du vaidmenis. Ji suartina tuos, kurie nori bendrauti, ir atstumia tuos, kurie nenori. Kad galėtų sekti emocijų permainas, arabui yra svarbu likti uoslės zonoje. Negana to, būtent uosdamas ką nors nemalonus jis gali pasijusti aplinkos spaudžiamas. Kadangi nedaug tėra žinoma apie „spaudimą per uoslę“, tai gali rodyti ją esant ne mažiau reikšmingą už bet kurį kitą „priespaudos kompleksą“ kintamąjį, nes ji yra tiesiogiai susijusi su kūno chemija ir, vadinasi, su sveikatos bei emocijų būkle. (Skaitytojas prisimins, jog būtent uoslė dėl vadinamojo Bruce'o efekto pristabdydavo pelių nėštumą.) Nenuostabu tad, kad uoslės riba kaip tik ir atstoja arabui neformalų atstumą nustatantį mechanizmą, priešingai vakariečiui, kurio šis mechanizmas vizualinis.

Atsisukus ir nusisukus

Vienas iš mano pirmųjų atradimų tarpkultūrinio bendravimo srityje buvo tas, kad žmogaus kūno padėtis jam kalbant priklauso nuo kultūros. Nepaisant to, mane vis glumino, kad mano draugas arabas, regis, nesugebėjo vienu metu eiti ir kalbėti. Išgyvenęs Jungtinėse Valstijose ne vienerius metus jis vis dar negalėjo ramiai sau vaikštinėti ir šnekučiuoti, bet kalbėdamas būtinai turėjo žiūrėti pašnekovui į veidą. Kartais jis iššokdavo į priekį, užbėgdavo man už akių ir pasisukdavo taip, kad galėtume vienas kitą matyti. Kartais tokioje padėtyje jis tiesiog sustodavo. Jo elgesys paaiškėjo tada, kai sužinojau, kad arabams žiūrėti į žmogų šonu yra labai nemandagu, o stovint ar sėdint pasisukti nugarą – tiesiog grubu. Bendraudamas su draugais arabais, turi dalyvauti visas.

Viena iš amerikiečių klaidingų nuomonių apie arabus yra ta, kad jie visuomet kalbasi labai arti prisikišę. Anaip tol! Atitinkamoje socialinėje situacijoje jie gali sėdėti tiesiog priešinguose kambario galuose ir kalbėtis vienas su kitu per visą kambarį. Tačiau jie linkę įsižeisti, kai amerikiečiai kreipiasi į juos, jų požiūriu, dviprasmišku atstumu, maždaug nuo keturių iki septynių pėdų, kuriu mūsų priimta teirautis neutraliose socialinėse situacijose. Jie dažnai nusiskundžia, kad amerikiečiai esą šalti arba „jiems nerūpi“. Kaip tik taip pamanė, patekęs į Amerikos ligoninę, vienas vyresniosios kartos arabų diplomatas, kai amerikietės seselės laikėsi „profesinio“ atstumo. Jis pasijuto esąs ignoruojamas ir kad juo nėra pakankamai gerai rūpinamasi. Kitas arabas į amerikiečių elgesį sureagavo taip: „Kas yra? Ar aš blogai kvepiu? O gal jie manęs bijo?“

Arabai, palaikantys ryšius su amerikiečiais, prisipažįsta patiriantys tam tikrą lėkštumą, kylantį iš dalies dėl labai skirtingų akių išraiškų tiek asmeniniame bendravime, tiek viešumoje ir tiek tarp draugų, tiek su nepažįstamaisiais. Sveičiui apeiti arabo namus, visa ką ap-

žiūrinėjant, būtų akibrokštas, o tai, kaip arabai žiūri vienas į kitą, amerikietis suvoktų kaip priešišumą ar iššūkį. Vienas arabas informantas pasakojo, kad jautėsi tarp amerikiečių lyg nuolat plikomas karštu vandeniu, nors žiūrėjo į juos be mažiausio noro ką nors žveisti. Tiesą sakant, keletą kartų jis vos išvengė muštynių su amerikiečiais vyrais, kuriems pasirodė, kad savo žvilgsniais jis metė iššūkį jų vyriškumui. Kaip jau sakyta, arabai kalbėdamiesi žiūri vienas kitam į akis taip intensyviai, kad daugelis amerikiečių dėl to jaustųsi labai nepatogiai.

Bendrumas

Kaip skaitytojas jau turėjo suprasti, arabai bendrauja tarpusavyje iškart daugeliu skirtingų lygmenų. Privatumas viešoje vietoje jiems svetimas. Sudarant pirkimo-pardavimo sandorius, pavyzdžiui, turguje, dalyvauja ne tik pirkėjas ir pardavėjas, bet kiekvienas tuo metu atsidūręs šalia. Jei suaugęs žmogus pamato berniuką išdaužus langą, jis privalo sučiupti jį net jeigu jo nepažįsta. Bendrumas ir dalyvavimas pasireiškia ir kitais būdais. Jei du susimuša, minia būtinai įsikiš. Politiniu lygiu *laiku neįsikišti*, kai bręsta neramumai, reiškia užimti šališką poziciją, ką nuolat atrodo darantis mūsų Valsybės departamentas. Kadangi mažai kas šiandien pasaulyje bent iš tolo numano apie tas kultūrinės formas, kurios suteikia pavidalą jų mintims, tai visai normalu, kad ir arabai mato *mūsų* elgesį taip, tarsi jį lemtų jų pačių slapti motyvai.

Požiūris į uždara erdves

Mano arabų apklausų metu žodis „kapas“ iškilio ryšium su uždara erdve. Taigi, arabams nė motais žmonių spūstis, bet jie nepakelia keturių sienų apsupties. Jie demonstruoja kur kas didesnį jautrumą architektūros spaudimui nei mes. Kad arabui uždara erdvė būtų pakenčiama, kiek man žinoma, ji turi tenkinti bent tris reikalavimus: turi būti gana vietos laisvai judėti (gal apie tūkstantį kvadratinių pėdų); labai aukštos lubos – tokios, kad paprastai net nepatektų į regėjimo lauką; ir, negana to, turi būti atviras vaizdas. Kaip tik tokiose erdvėse aukščiau minėti amerikiečiai jautėsi taip nejaukiai! Arabai savo poreikį atviram vaizdai išreiškia kuo įvairiausiai, netgi negatyviai, nes užstoti savo kaimynui vaizdą – tai vienas iš patikimiausių būdų jam padaryti pikta. Beirute galima pamatyti tokį dalyką kaip vietos gyventojų vadinamąją „pykčio sieną“. Tai tvirta keturių aukštų siena, po ilgų kovų tarp kaimynų siaurame žemės rėžyje iškilusi akivaizdžiai tam, kad užstotų Viduržemio jūrą visiems už jos atsidūrusiems namams. Pasak vieno iš mano informantų, kažkur tarp Beiruto ir Damasko ant mažo lopinėlio žemės stovi namas, iš

visų pusių apsuptas kaimynų pastatyta siena, tokio aukščio, kad užstotų vaizdą pro visus langus!

Ribos

Arabų prokseminės nuostatos pasako mums apie jų kultūrą dar šį tą. Pavyzdžiui, čia beveik neįmanoma aptikti tokio dalyko kaip abstrakti ribos sąvoka. Tam tikra prasme, ribų iš viso nėra. Miestų „pakraščiai“ – taip, bet aiškių užmiesčio ribos (kaip nematomos linijos) – ne. Savo darbo su arabais metu man būdavo sunku išversti mūsiškę ribos sąvoką taip, kad jie tai suprastų savais žodžiais. Stengdamasis išaiškinti skirtumus tarp dviejų labai jau nesutampančių nuostatų, pamėginau nurodyti veiksmus, kuriais riba peržengiama. Tačiau tuomet man nepavyko rasti nieko, kas bent iš tolo primintų mūsiškę teisinę ribos peržengimo sampratą.

Arabų santykis su savo nekilnojamuoju turtu yra tarsi jų santykio su savo kūnu tęsinys ir todėl tolygus pastarajam. Mano kalbintieji paprasčiausiai neatkreipdavo dėmesio, kai būdavo užsimenama apie ribos peržengimą. Atrodė, jie nesupranta, ką aš tuo noriu pasakyti. Tai galima paaiškinti tuo, kad jų tarpusavio santykiai organizuojami veikiau pagal uždara socialines sistemas nei erdviškai. Musulmonai, maronitai, drūzai bei žydai tūkstantmečiais gyveno savo kaimuose su labai stipriais giminystės ryšiais. Jų lojalumo hierarchija yra: pirmiausia pačiam sau, paskui giminei, tada žemiečiams ar gentainiams ir galiausiai bendratikiams ar tėvynainiams. Kiekvienas, nepatenkantis į šias kategorijas, yra svetimas. O svetimas ir priešas, arabų požiūriu, yra labai artimai susijusios sąvokos, jei tiesiog ne sinonimai. Ribos peržengimas šiame kontekste priklauso veikiau nuo to, kas tu esi, o ne nuo žemės arba erdvės ploto su savo ribomis, draudžiamu visiems ir kiekvienam, tiek draugui, tiek priešui.

Apibendrinant galima pasakyti, jog prokseminės nuostatos skiriasi. Jas patyrinėjus, galima aptikti slaptus kultūrų metmenis, lemiančius atitinkamos tautos pasaulio suvokimo struktūrą. Skirtingas pasaulio suvokimas veda prie skirtumų apibrėžiant spūstį, tarpasmeninius santykius, taip pat skirtingą požiūrį į vidaus ir užsienio politiką. Gerokai nesutampa ir tai, kokių laipsnių kultūra apskritai daro poveikį bendravimui. Visa tai reiškia, kad miestus reikia pradėti planuoti skirtingai, atitinkamai juose gyvenančių žmonių prokseminėms nuostatoms. Likusius šios knygos puslapius tad paskirsiu miesto gyvenimui aptarti.

Versta iš: Hall E. T. *The Hidden Dimension*. – New York: Doubleday & Co., 1966. – P. 139–153: XII.

Proxemics in a Cross-Cultural Context:
Japan and the Arab World.

Iš anglų kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS